

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

І. К. ПАТРИЛЯК (Київ)

Націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 р.

Після того як у вересні 1939 р. під ударами вермахту і Червоної армії розвалилася Польська держава, абсолютна більшість етнічних українських земель, які в період між світовими війнами перебували у складі Речі Посполитої, опинилися в межах радянської України. Практика жорстокої уніфікації політичної системи на всій території СРСР призвела до широкого зникнення із суспільного життя новоприєднаних західних регіонів УРСР усіх легально діючих політичних груп і партій (окрім, звичайно, КП(б)У). Єдиною політичною силою, що змогла після масових репресій зберегти в глибокому підпіллі свою структуру на території західних областей України, була Організація українських націоналістів (ОУН). Розкол, який відбувся в її рядах у лютому 1940 р., хоча й завдав шкоди конспіративній мережі ОУН, але не зміг її зруйнувати повністю через те, що керівники т. зв. Крайової екзекутиви на ЗУЗ * фактично стали ініціаторами відколу підпорядкованих їм первинних формувань Організації від мельниківського Проводу українських націоналістів (ПУН) ¹.

* ЗУЗ — західноукраїнські землі.

На відміну від інших партій і рухів Західної України, які капітулювали перед невблаганними реаліями радянської суспільно-політичної дійсності, радикально настроєна націоналістична молодь не лише не припинила опору на території УРСР, але й незабаром після перших арештів і страт² активізувала антирадянську боротьбу.

Одним з головних напрямів підпільної націоналістичної діяльності з другої половини 1940 р. стала активна підготовка до ведення масової партизансько-диверсійної роботи в тилу Червоної армії в разі війни інших держав проти СРСР³.

На початку літа 1940 р. до оунівського підпілля на територію УРСР потрапляє перша військова інструкція Революційного проводу, яку 27 серпня 1940 р. вдалося перехопити органам НКВС. Російський переклад тексту зберігається в Державному архіві Служби безпеки України. В документі, зокрема, зазначається *:

«1. Основним нашим завданням є:

1) Створення, а де уже є — перебудова і розширення української націоналістичної мережі.

2) Підготовка воєнних кадрів (підстарший і старшин) української націоналістичної армії.

3) Здобуття і забезпечення якомога більшої кількості зброї та інших засобів боротьби»⁴.

Як бачимо, стратегічною метою оунівського керівництва була організація підрозділів, які мали б стати основою української армії, що, в свою чергу, дозволило б успішно вести боротьбу за національну державність. Однак на ділі до формування регулярних частин на той час не дійшло (для цього не вистачало ні коштів, ні зброї, ні достатньої кількості підготовлених військових фахівців). Тому у відповідності до реалій націоналісти обрали підпільно-партизанські форми боротьби.

У квітні 1941 р. відбувся II Великий збір ОУН (Бандери), який виробив завдання для Служби безпеки (СБ) ОУН на території Західної України. Серед головних завдань були: виявлення та знешкодження агентури НКВС (за станом на 1 січня 1941 р. апарат Управління державної безпеки НКВС УРСР на ЗУЗ налічував близько 22 тис. агентів-освідомлювачів)⁵; збір інформації про радянські військові частини, органи НКВС, включаючи й біографічні дані командного та рядового складу⁶.

Завдання, котрі ставилися керівництвом ОУН(Б) перед активом організації, свідчили про те, що націоналісти готуються до проведення масштабних партизансько-диверсійних акцій проти радянської влади. Ці припущення підтверджуються виданою в травні 1941 р. таємною інструкцією Революційного проводу, в якій прямим текстом говорилося про те, як мають проводитися саботажні, диверсійні та інші акції з початком війни проти СРСР. Зокрема, у розділі «В» — «Військові інструкції» підкреслювалося: «Головне військове завдання ОУН — це підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент:

1. Провести певні бойові акції.

2. Зорганізувати повстання широких мас та опанувати їх, підпорядкувати одному центрові відрухові " виступи (мас і червоноармійців).

3. Керувати військовими діями повстанських загонів.

4. Помогти Проводові перебрати й організувати владу (адміністрацію й інші ділянки національного життя) на місцях.

* Правописні особливості при цитуванні цього та інших документів в основному збережено.

** Відрухові — некоординовані, спонтанні.

5. Організувати армію, міліцію та інші парамілітарні * організації з метою:

А) Опанувати революційну стихію мас і ситуацію так, щоб ми успіли самі порядкувати й зорганізовувати на опанованих нами від більшовиків теренах ціле життя та всюди зустрічати надходящих союзників ** у зорганізованій формі зі зброєю в руках.

Б) Щоб нашим військовим почином ми дали зав'язок будучій Українській армії»⁷.

В цьому та інших документах простежується чітке усвідомлення керівництвом ОУН(Б) завдань, форм і методів підпільної боротьби в 1941 р. Крім того, серйозність його намірів вступити у збройне протистояння з Червоною армією підкріплювалося досить професійним ставленням до справи: з усього видно, що документи готували не дилетанти, а досвідчені військові. Надалі це підтвердилося всім ходом подій і постійною увагою сунітського керівництва до підготовки військових кадрів.

І справді, до літа 1941 р. оунівцям вдалося зосередити на території УРСР значний підпільний військовий потенціал. У підпорядкуванні Революційного проводу перебувало 12 тис. членів організації і 7 тис. чол. молоді⁸. (За іншими даними, рівно 20 тис. бійців⁹). Документи свідчать, що на початок війни між Німеччиною та СРСР націоналісти були об'єднані в численні партизанські загони, які буквально з перших днів війни розпочали відкриту збройну боротьбу проти Червоної армії, військ НКВС та радянських державних і партійних установ¹⁰.

У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України зберігається спеціальна справа, в якій містяться звіти Крайової ексективи ОУН на ЗУЗ перед бандерівським Проводом про бойові дії націоналістів-підпільників, розгорнуті з початком німецько-радянської війни, а також звіти про боротьбу окремих партизанських загонів і навіть поодиноких диверсантів. Матеріали про боротьбу націоналістів-партизанів влітку 1941 р. зустрічаються також у Державному архіві Служби безпеки України.

З документів видно, що відразу з початком німецько-радянської війни в багатьох районах Західної України виникли значні партизанські загони, їх організували й очолили переважно члени ОУН(Б). Разом з групами озброєних оунівських підпільників ці загони почали атакувати відступаючі червоноармійські частини. Рядових солдатів при цьому, як правило, роззброювали, а «енкаведистів, політруків і ворожих українському народові офіцерів знищували»¹¹.

Звіти Крайової ексективи ОУН(Б) свідчать, що першими розпочали повстання підпільники й партизани Львівської області. Зокрема, в Перемишлянському районі вже 23 червня 1941 р. було утворено загін, в якому налічувалося 87 бойовиків. У боях з червоноармійцями та частинами НКВС він знищив 35 і захопив у полон 188 осіб. Партизанський загін базувався в лісах поблизу м. Перемишляни, де мав обладнану базу — табір «Яр»¹².

Під натиском партизанів-націоналістів підрозділи Червоної армії змушені були залишити населені пункти Купновичі, Ляшки, Костільники та Мокряни Рудківського району Львівської області. Активно діяли оунівські підпільники в Рава-Руській і Бібречькій округах області¹³. У Дрогобицькій та Станіславській областях мали місце незначні сутички партизанів з відділами червоноармійців. Оунівці в основному обмежилися тут прове-

* Парамілітарні — воєнізовані.

** Союзники — маються на увазі війська Німеччини та її сателітів.

денним ряду диверсійних акцій, спрямованих на знищення складів з боеприпасами та ліквідацією представників органів радянської влади ^м.

З документів дізнаємося, що в Тернопільській області повстання розпочалися 3 липня 1941 р. Найбільші сутички відбувалися в районі міст Козова і Теремовля. Ці містечка партизани захопили ще до підходу німецької армії. В боях оунівці здобули багато зброї, вантажних автомобілів та військового обладнання. «Група, що оперувала в самому Тернополі, налічувала близько 600 людей» ¹⁵, — повідомлялося в звіті Крайової екзекутиви.

Завзяті бої з відступаючими відділами Червоної армії та військами НКВС зав'язалися в червні — липні 1941 р. на Волині. Ще до початку німецького вторгнення у всіх селах Рівненщини були організовані партизанські загони, а в містах — загони підпільників, які в перші дні війни розпочали активні бойові дії. Так, у м. Дубно бої тривали три доби. В Луцьку діяв загін у кількості 300 бійців-підпільників. У ряді місць партизани зуміли захопити стратегічно важливі мости і залізничні станції, утримуючи їх до підходу німців ¹⁶. Силами підпільників від радянських військ було звільнено волинське містечко Вишнівець, в якому партизанські загони одразу переформувалися у відділи народної міліції ¹⁷. (Забігаючи наперед, зауважимо, що невдовзі німецьке командування майже скрізь негативно поставилося до створення загонів української міліції. Реакцією німців на такий перебіг подій стали акції роззброєння тимчасових союзників. Так, у звіті групи оунівців до Українського державного правління у Львові про хід роботи щодо створення адміністрації на терені західноукраїнських областей від 22 липня 1941 р. підкреслювалося, що німці «наказують міліції зложити зброю, а тому в більшості районів міліція працює без зброї» ¹⁸. 31 серпня 1941 р. один з керівників оунівського підпілля на Волині та Рівненщині Микола Мостович у своїй доповідній записці однозначно заявляв про те, що «негативне ставлення німецької військової влади до спроб централізації паралізувало всю роботу народної міліції» ¹⁹).

Особливе місце серед документів, які розповідають про націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 р., посідає звіт групи с. Оброшин Городецького району Львівської області. Партизанська група цього села виникла ще під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. і зуміла зберегти свій особовий склад та зброю під виглядом «червоної міліції» аж до червня 1941 р. З вибухом же німецько-радянської війни колишні «червоні міліціонери», роззброївши та знищивши місцеву залогову військ НКВС, відійшли в ліси, де перебували до приходу німців ²⁰.

У цьому ж документі подається також ряд повідомлень про дії партизанів у різноманітних місцевостях Західної України. Наведемо деякі з них:

«Юстинівка. Зорганізований в селі Юстинівці партизанський загін роззброїв 3.7.* т. зв. Н. П. (обсерваційний пункт), що мав телефонічний зв'язок з Тернополем і мав за завдання подавати всі рухи німецьких літаків. Партизани здобули від червоних кріси ** та набої і навіть воєнні приряди ***. Втрат у партизанів не було ніяких. По большевицькому боці був убитий начальник Н. П.

6.7. Виступив знову загін, тим разом в силі 10 людей. Став роззброювати поодинокі московські відділи, що переходили через терени Юсти-

* Тут і далі перша цифра означає день, а друга місяць.

** Кріси — гвинтівки.

*** Воєнні приряди — військові форми.

нівки. Між іншим розбито відділ кількакратно сильніший від партизанського загону, причому полонено 15 червоних (між ними 5 ранених), яких другого дня відставлено до Підгаєць на німецьку Команду»²¹.

Важкі бої між партизанами і червоноармійцями зав'язалися 5 липня 1941 р. у районі с. Новосілки. Спочатку повстанцям вдалося заволодіти цим селом. Але, коли туди прибув кавалерійський полк, то оунівці змушені були відступити. В бою під Новосілками партизани скоординували свої дії з наступаючими німецькими військами і завдяки підтримці німецької артилерії зуміли поновити свій контроль над населеним пунктом, захопивши при цьому значні трофеї та 500 полонених²².

Близько 200 полонених червоноармійців, у тому числі й 30 командирів, українські партизани-націоналісти здали до німецької комендатури у Підгайцях після боїв з оточеними радянськими військами в районі с. Мужилів 1 липня 1941 р. У звітах про бої біля Мужилова є свідчення про те, що в роззброєнні та полоненні червоноармійців активну участь брали місцеві селяни, які часто вступали в рукопашні сутички, використовуючи замість зброї сільськогосподарський реманент²³. Подібні факти яскраво відображають загальне ставлення західноукраїнських селян до радянської влади після неповних двох років її панування в регіоні.

Серед документів зустрічаються звіти про партизанські групи, що діяли не в населених пунктах, а виключно в лісах. Так, наприклад, у лісі поблизу м. Винники, починаючи з 23 червня 1941 р., діяв партизанський загін, в якому налічувалося близько 40 осіб. Із заздалегідь підготовленого табору партизани нападали на відступаючі колони радянських військ і після короткого обстрілу червоноармійців з автоматичної зброї відходили в ліс, де займали завчасно обладнані оборонні позиції²⁴.

Дуже цікавим й неординарним є випадок, що відбувся на околиці містечка Яворів: «В середу 25.6. з'явилися до одної селянки три підстаршини червоноармійці та попросили по-українськи поїсти. Коли їли, надїхала колона большевицьких військ. Підстаршини кинулись їй обстрілювати з легких скорострілів, якими були озброєні. Постає паніка і колона розбіглася. Підстаршини скінчили спокійно їсти і відійшли. Відходячи, на запит селянки, чому так поступили, відповіли, що з москалями українцям не подорозі і що Україна не забуде 1933 рік. Регулярні большевицькі війська, які опісля прийшли, розстріляли за те 28 місцевих українців»²⁵. Важко сказати, наскільки достовірною є інформація, наведена в цитованому донесенні, але можна припустити, що подібний факт мав місце, адже в перші місяці війни значна кількість солдатів і командирів Червоної армії добровільно переходила на бік німців, вважаючи свій крок своєрідним протестом проти пануючого в СРСР нелюдського тоталітарного режиму.

В звітах про бої за містечко Вербу Радехівського району Львівської області, що відбулися 24 червня 1941 р., зазначалося, що після його захоплення партизани «вистріляли 50 енкаведистів та міліціонерів»²⁶. З граничною чіткістю проявився в цьому епізоді безжалісний і безкомпромісний характер боротьби, яка велася не на життя, а на смерть. Тут слід відзначити, що першими подали приклад суцільного знищення противника радянські каральні органи, які протягом жовтня 1939 р. по січень 1941 р. лише з Галичини депортували більше 400 тис. громадян²⁷, а в червні—липні 1941 р. без рішення суду ліквідували близько 20 тис. осіб, які перебували в тюрмах західноукраїнських міст²⁸.

Бої з відступаючими червоноармійськими відділами відбулися й у Львові. В своїх звітах Крайова ексекутива ОУН(Б) подавала наступну

інформацію: «У Львові 25.6. в касарні * на Клепарові стріляв до большевиків відділ партизанів в силі 5 людей. Нікого не зловлено. 26.6. З дому при вул. Перацького, ч. 8 обстрілювали українські партизани колону червоних панцирних військ. Большевики поставили проти будинку гармату та зруйнували стріху і другий поверх. Партизани, мабуть, загинули. 25.6. З городу, при вулиці Задвірнянській, ч. 21 обстріляно большевиків. 24.6. Відкритий був по маршируючих большевицьких колонах скорострільний ** вогонь і то одночасно з кількох пунктів: з Личаківського цвинтаря, з кількох домів при вулиці Курковій та з вежі костела Єлизавети. Большевики знищили середину костела. Одначе від вівторка до суботи йшов ще звідти кілька разів вогонь на большевицькі колони»²⁹.

Як бачимо, партизанська й підривна робота на території західних українських земель у червні — липні 1941 р. набула значного розмаху й завдала чимало клопоту відступаючій Червоній армії та радянському карально-репресивному апарату.

Крім вищенаведених документів, на особливу увагу заслуговує «Звіт партизана», опублікований 2 липня 1941 р. у львівській газеті «Сурма». В ньому міститься розповідь оунівця-підпільника, який з початком війни, працюючи на залізниці, зумів пустити під укіс цілий ешелон з військами НКВС, що їхали до Підгаєць. Анонімний диверсант зазначає, що «в цій катастрофі загинули майже всі», а через ремонтні роботи на ділянці Львів — Підгайці рух поїздів припинився на два дні³⁰.

Наведені документи свідчать про те, що на території ЗУЗ у червні — липні 1941 р. діяла розгалужена мережа націоналістичних партизанських і диверсійних груп. Зі звітів видно, що їхня боротьба недостатньо координувалася Революційним проводом ОУН(Б), загалом рідко підлаштовувалася під дії наступаючих німецьких військ (а тому, очевидно, не спрямовувалася німецькою військовою розвідкою). Форми і прояви партизанської боротьби ОУН(Б) були різноманітними — від дій диверсантів-одинаків до повстань значних за чисельністю загонів, до яких часто за власною ініціативою долучалися й місцеві українські селяни. Ведучи мову про те, які далекосяжні наслідки мали антирадянські виступи на Західній Україні, потрібно обов'язково відзначити наступні моменти.

По-перше, збройні акції націоналістичних формувань дістали підтримку більшості мешканців ЗУЗ, що були налаштовані категорично проти радянської влади, котра за неповні два роки існування в краї масовими репресіями та примусовою радянізацією відвернула від себе симпатії населення регіону.

По-друге, організація і проведення численних збройних виступів продемонстрували, що ОУН(Б) вдалося зберегти базову структурну мережу на ЗУЗ і що ця націоналістична організація має серйозний військово-політичний потенціал та значний авторитет серед західноукраїнського населення (особливо молоді).

По-третє, внаслідок проведення широких акцій роззброєння червоноармійських відділів націоналістам вдалося акумулювати велику кількість зброї, боєприпасів і військового спорядження, за допомогою якого оунівці невдовзі змогли озброїти загони народної міліції, відділи самооборони, а згодом і перші сотні Повстанської армії.

По-четверте, важливим моментом було ставлення німецької військової адміністрації до націоналістичних повстанських загонів. Як правило, після опанування вермахтом того чи іншого терену, діючи на ньому пар-

* Касарня — казарма.

** Скорострільний — кулеметний.

тизанські групи розпускалися або перебували на напівлегальному становищі, не отримавши від німців визнання як частини союзної української армії чи допоміжної міліції.

По-п'яте, на територіях, котрі контролювалися повстанськими націоналістичними групами, проводилася робота зі створення української адміністрації та проголошувалося відновлення Української державності згідно з актом від 30 червня 1941 р. А це створювало небезпечний для німців прецедент, наслідком якого було те, що керівники ОУН(Б) протягом літа 1941 р. сприймали німецьку армію лише як ситуативного союзника, а не як окупанта-господаря, а тому вважали, що німці не мають жодного права створювати в Україні політико-адміністративні структури, бо вони, мовляв, уже формуються українцями без сторонньої допомоги.

В цій площині фактично й знаходилися причини суперечностей між ОУН(Б) та окупаційною владою, які до кінця 1942 р. проходили без активної збройної боротьби, а з жовтня 1942 р. переросли в серйозне збройне протистояння. Однак це вже тема для окремого дослідження.

¹ К о с и к В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж, 1986. — Репринт, вид. - Львів, 1993. - С. 81—82.

² За найновішими даними, за причетність до ОУН лише в 1940 р. на Західній Україні було заарештовано 35 тис. осіб // Веденєєв Д., Є г о р о в В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. - 1998. - № 1/2. - С. 383.

³ Л е б е д ь М. У П А (її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу). — Т. 1. — Німецька окупація України. — Торонто, 1987. - С. 26.

⁴ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБУ). Фонд друкованих видань, спр. 372, т. 3, арк. 143.

⁵ Веденєєв Д., Є г о р о в В. Назв, праця. — С. 384.

⁶ Там же.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 25.

⁸ К е н т і й А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929—1941 рр.). - К., 1998. - С. 158.

⁹ ДА СБУ. Фонд друкованих видань, спр. 372, т. 11, арк. 33; ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 2, спр. 527, арк. 1—7.

¹¹ ДА СБУ. Фонд друкованих видань, спр. 372, т. 11, арк. 34.

¹² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1.

¹³ Там же, арк. 1 зв.

¹⁴ Там же, арк. 2.

¹⁵ Там же, арк. 2 зв.

¹⁶ Там же, арк. 3.

¹⁷ ДА СБУ. Фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 30.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 5.

¹⁹ Там же, арк. 70—71.

²⁰ Там же, оп. 2, спр. 32, арк. 4—6 (зі зворотами).

²¹ Там же, арк. 7.

²² Там же, арк. 7 зв.

²³ Там же, арк. 8.

²⁴ Там же, арк. 8 зв.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же, арк. 9.

²⁷ А н д р у х і в І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України 1939—1941 // Розбудова держави. — 1995. — № 12. — С. 49.

²⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917—1953. — К., 1994. — Кн. I.— С. 129.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 9 зв. - 10 зв.

³⁰ Там же, спр. 104, арк. 1.